

Mogelijke portfolio lezingen met een kort stukje uit de tekst

1. Troost

‘Troost. Als licht in donkere tijden’ Hoop en troost van filosofen en kunstenaars door de eeuwen heen.

In de wereld waarin alles maakbaar lijkt kan troost uit het zicht verdwijnen en bestaat troost vaak uit advies wat te doen. Maar hoe veel we ook kunnen in deze tijd, er blijft pijn en afscheid, tragische keuzes en de confrontatie met onze eigen sterfelijkheid. Corona heeft onze kwetsbaarheid misschien wat meer in het zicht gebracht.

Michael Ignatieff schreef een boek waarin hij vormen van troost onderzoekt door de eeuwen heen. Hij leest filosofen, maar ook schrijvers kunstenaars en politici komen aan het woord. In deze lezing zullen de Stoïcijnen aan de orde komen, Rilke en ook vormen van troost die zonder taal plaatsvinden. Een palet aan troost voor hedendaags gebruik.

2. Arendt Totalitarisme of Rattenvangers van het onbehagen

Hannah Arendts analyse van het totalitarisme toegepast op de actualiteit

“In een altijd veranderende, onbegrijpelijke wereld hadden de massa's het punt bereikt waarop ze tegelijk alles en niets geloofden, dachten dat alles mogelijk was en niets waar. (...) De massapropaganda ontdekte dat haar gehoor te allen tijde bereid was het slechtste te geloven, ongeacht hoe absurd het was, en dat het er nauwelijks bezwaar tegen had om misleid te worden, aangezien het elke bewering toch als een leugen beschouwde.” Dit schrijft Hannah Arendt in 1950 in het voorwoord van Totalitarisme.

Arendt heeft direct na de tweede wereldoorlog als joodse banneling in Amerika onderzoek gedaan naar de opkomst van wat zij het totalitarisme noemt. Ze maakte een soort checklist van politieke en maatschappelijke ontwikkelingen die tot de opkomst van Hitler en Stalin hebben geleid. Daarmee wilde ze zorgdragen voor een vroegtijdige herkenning van deze tendensen in de toekomst.

3. Vier vrouwelijke filosofen over vrijheid

Arendt, Rand, Weil en de Beauvoir.

Vier vrouwen die als eerste vrouwen de canon van de filosofie binnendringen. Ze beschrijven een periode die zo ingrijpend is voor de wereldgeschiedenis dat alle reflectie daarover gaat. Ze schrijven over vrijheid én noodlot en hoe je daarin als denkend mens staande te houden. En hun tijd heeft veel overeenkomsten met die van nu. De filosofische reacties van de vier denkers op hun tijd verschillen sterk van elkaar. Juist daardoor biedt hun denken aanknopingspunten om ons te oriënteren op verschillende houdingen ten aanzien van gebeurtenissen van vandaag de dag.

4. Hannah Arendt, pleidooi voor de menselijke waardigheid

Menselijke waardigheid is niet een gegeven maar een verworvenheid, die we dus ook kwijt kunnen raken. Wat staat er op het spel?

Filosofie is letterlijk liefde voor wijsheid of sterker uitgedrukt begeerte naar wijsheid. Deze menselijke aandrift komt niet alleen voort uit het mooie in de wereld. Misschien zijn het wel juist de gruwelijkheden waarmee wij mensen geconfronteerd worden die ons laten hunkeren naar wijsheid. Wijsheid om te begrijpen wat ons mensen bezielt en wijsheid om te kunnen ontdekken hoe we meer kunnen zijn dan ondergeschikten van het lot.

Hannah Arendt is een joodse filosoof die vanuit die behoefte aan begrijpen veel aandacht heeft gegeven aan de menselijke mogelijkheden en hoe wij daar mee om dienen te gaan. Zij stelde de vraag; wat maakt mensen tot mens en waar kan dat menselijke ontsporen en leiden tot zoiets gruwelijks en onmenselijks als de tweede wereldoorlog.

In deze lezing wil ik laten zien dat door de kritiek van hedendaagse filosofen wellicht een zekere naïviteit in de ideeën van Arendt aan de orde komt, maar ook dat haar pleidooi voor menselijke waardigheid na deze kritiek nog steeds overeind staat. Haar visie op maatschappelijke ontwikkelingen is in veel opzichten verrassend actueel.

5. Geluk is een werkwoord

Het verschil tussen fortuinlijk zijn en gelukkig zijn.

“Er was een aardbeving geweest alle huizen ingestort, veel slachtoffers en talloze vermisten. Na enkele dagen als alle hoop op overlevenden is opgegeven wordt er nog een man levend onder het puin vandaan gehaald. Groot feest. Die man heeft geluk gehad verzuchten de hulpverleners.

Geluk is wat je toevalt. De man is slachtoffer van een aardbeving. De man is zijn bezittingen voor een groot deel kwijt en heeft dagenlang zonder eten en drinken in een schijnbaar uitzichtloze situatie gezeten. Maar wij zeggen en hij beaamt het Hij heeft geluk gehad.

En wij dan u en ik? Wij zaten die avond na een warme maaltijd voor de tv aan de koffie en ik durf te wedden dat niemand van ons verzuchtte wat heb ik een geluk gehad. Geluk is een raar fenomeen

Er wordt eindelijk onderzoek naar geluk gedaan, maar het lijkt het of we wat huiverig zijn voor de gedachte dat onze strikt persoonlijke gevoelens onderwerp kunnen zijn van wetenschappelijk onderzoek.

Toch levert juist dat kennis op over hoe en wat van goede gevoelens;

- Hoe zit het met de verhouding geluk-ongeluk
- Verdwijnt ergernis als je het uit?
- Kun je goede momenten verlengen?

6. Kwetsbaarheid

“Er zijn bepaalde risico’s – met inbegrip in dit geval van het risico dat we geen risico’s meer kunnen nemen- die we niet kunnen uitsluiten zonder menselijke waarden te verliezen, omdat we nu eenmaal tussen dier en god instaan en een vorm van schoonheid hebben die geen van die twee bezit” (Nussbaum, Breekbaarheid van het goede, Ambo 2006, p.569)

We besteden een groot deel van ons leven in een poging om ons te wapenen tegen de fragiliteit van het menselijk bestaan. We bouwen huizen, leggen voorraden aan, verzekeren ons en degenen die ons dierbaar zijn. Toch moeten we altijd weer concluderen dat we kwetsbaar blijven. We zijn ondersteboven door onverwachte gebeurtenissen, lijden verlies en worden ziek en zijn uiteindelijk allemaal sterfelijk. Nu zijn er mensen die vinden dat we dan met des te meer inzet ons moeten wapenen tegen de nog resterende kwetsbaarheid. Maar er is ook een andere visie. Deze visie die onder meer vertegenwoordigd wordt door Martha Nussbaum stelt dat de kwetsbaarheid onlosmakelijk hoort bij het menszijn. Vanuit dat perspectief blijft wel de pijn van het geraakt kunnen worden bestaan. Er is geen sprake van geromantiseerd lijden. (Nussbaum werkt ook in ontwikkelingslanden voor de VN en is zich dus terdege bewust van de gruwelijke vormen van lijden die er zijn) Maar er is het bewustzijn dat geraakt kunnen worden ook de aanzet is om je in te zetten, lief te hebben en te veranderen.

7. Waarom verlangen wij zoveel?

We hebben het nog nooit zo goed gehad, maar zijn voortdurend ongerust en ongelukkig. Hoe kan dat?

“Wij leven als Nederlander in een wereld die in hoge mate door mensenhanden is gemaakt. Wij eten klimaat- en seizoen onafhankelijk door import, kassen en bewaarmethoden. Wij hebben onze levensduur kunstmatig verlengd met meer dan de helft ten opzichte van de gemiddelde middeleeuwer. We hebben een groot aantal ziekten onder de duim (bij een pokken epidemie in de 18e eeuw kwam vaak 40% van de kinderen om!). We hebben een dak boven ons hoofd, zijn gealfabetiseerd en hebben een rechtspositie die ons leven veiliger maakt dan die van een edele in de middeleeuwen. Maar het lijkt wel of ons verlangen eerder toeneemt dan afneemt, alsof we ontevredener worden in plaats van meer tevreden, angstiger in plaats van geruster over de toekomst. In deze lezing wil ik laten zien hoe wij erfgenamen zijn van de zoekers naar Luilekkerland. Ik zal beschrijven wat die zoektocht heeft opgeleverd, maar ook dat we in die zoektocht iets fundamenteels zijn kwijtgeraakt. Het ontbreekt ons aan een levenshouding die we terug zullen moeten winnen om te kunnen genieten van wat wij en vooral de generaties voor ons hebben bereikt. “

8. Ben ik mijn brein?

Wat betekent de wending naar de neurologie voor ons zelfbeeld? Is er nog sprake van vrije wil en persoonlijke verantwoordelijkheid?

We hebben ons sinds de zestiger jaren gericht op ‘jezelf zijn’ of ‘jezelf worden’. Nu staat het project van ‘jezelf zijn’ onder druk.

De wetenschap zelf legt bloot dat wij eerder het product zijn van processen in ons brein en onbewuste reacties op onze omgeving dan dat er sprake is van in vrijheid genomen besluiten.

Met de komst van het functioneel MRI lijkt er een wending plaats te vinden in de benadering van de menswetenschappen die verregaande consequenties heeft. Bij die consequenties staan we naar mijn mening te weinig stil.

Nog maar heel kort geleden was "iets tussen de oren hebben" een teken dat het niet echt een ziekte betrof. 'Tussen de oren' was synoniem voor 'geen reëel probleem'. Nu lijkt het wel alsof wie wij zijn voor een groot deel wordt toegeschreven aan neurobiologische of neurofysiologische processen en zich dus juist 'tussen de oren' afspeelt. Nu lijken er geen andere reële gebeurtenissen te zijn, dan die 'tussen onze oren'.

Zijn wij ons brein? Is het zo dat wij nauwelijks in de hand hebben wat wij doen?

Wat betekent de wending naar de neurologie voor ons zelfbeeld? Is er nog sprake van persoonlijke verantwoordelijkheid? Kunnen we nog wel spreken van een 'zelf' en zo ja, wat bedoelen we daar dan mee?

Het veranderende zelfbeeld van de mens is geen abstract probleem, maar heeft directe en verstrekkende gevolgen voor persoonlijke relaties maar ook voor de inrichting van onze maatschappij.

9. Democratie onder druk

Een analyse van de huidige problemen met betrekking tot de democratie aan de hand van de Tocqueville.

Alexis de Tocqueville is een Frans denker uit het begin van de 19de eeuw die een analyse van de jonge democratieën van Frankrijk en Amerika heeft geschreven. Daarin beschrijft hij welke problemen op de langere duur in de democratie zullen ontstaan doordat de waarden die de democratie vormgeven zo zeer strijdig zijn aan elkaar dat de kwaliteit van de democratie er in de loop van de tijd door zal worden geschaad. Hij werkt uit hoe de waarden van gelijkheid en vrijheid in hun ontwikkelde vorm elkaar uitsluiten. Immers, absolute vrijheid van de individuen sluit gelijkheid uit en absolute gelijkheid maakt de vrijheid onmogelijk omdat er dan een norm ligt die de ruimte voor vrijheid verbiedt. In de aanvang van de democratie ziet de Tocqueville hoe burgers en democratie elkaar steunen en versterken. De overheid biedt de burger de mogelijkheden om zijn eigenbelang na te streven en de toenemende welvaart van de burgers maakt de democratie sterker en groter. Er ontstaat echter een moment waarop de overheid de burger eerder gaat beperken dan stimuleren en dat de burger de overheid meer en meer gaat zien als een instantie waar hij zijn rechten kan halen. In die verstoring van de verhouding tussen burger en overheid ontstaat wat de Tocqueville 'mild despotisme' noemt. Dit betekent dat de overheid meer en meer controle op de handel en wandel van de burger gaat uitoefenen en dat de burger meer en meer gaat zoeken naar mogelijkheden voor eigen gewin in de overheidsruif. In plaats van een vertrouwensrelatie tussen burger en overheid ontstaat wederzijds wantrouwen en ontstaat het idee dat overheid en burgers verschillende belangen hebben. In de lezing

gebruiken we de analyse van de Tocqueville om de spanningen binnen de huidige democratie en de verzorgingsstaat te verhelderen.

10. Harari's Homo Deus (en andere toekomst verhalen)

We proberen na te denken over ons leven met betrekking tot een toekomst die ongewis is. De filosofie biedt vergezichten en complexe denksystemen, maar vaak is het juist die toekomst die maakt dat we onze plannen onderweg moeten bijstellen.

We proberen na te denken over ons leven met betrekking tot een toekomst die ongewis is. De filosofie biedt vergezichten en complexe denksystemen, maar vaak is het juist die toekomst die maakt dat we onze plannen onderweg moeten bijstellen. Zeker vandaag de dag.

We leven in interessante tijden ... Deze Chinese verzuchting was bepaald niet positief bedoeld en wijst eerder op verwarring en richtingloosheid. Het is een verzuchting die herkenbaar is als we het over onze eigen tijd hebben en die onder meer resulteert in een grote interesse voor boeken die duiding en richting willen geven aan ons bestaan. Een van die boeken is Homo deus, een kleine geschiedenis van de toekomst van Yuval Harari. Deze bestseller gaat over hoe technologische en maatschappelijke veranderingen onze wereld in een razend tempo hebben veranderd en schetst vervolgens een weinig rooskleurige toekomst: de mens wordt een klein onderdeel van een wereld vol big data. Maar dit boek nodigt juist ook uit om na te denken over mogelijke alternatieve toekomstscenario's.

11. Wat is er mis met cynisme

Wie niet gelooft in de toekomst heeft die ook niet.

Op filosofisch niveau zitten we in de 21ste eeuw met de consequentie van het "God is dood" van Nietzsche en het postmodernistische "einde van de grote verhalen". Nietzsche voorziet al aan het eind van de 19de eeuw dat de wijze waarop de westerse cultuur zich ontwikkelt, de manier waarop mensen zich ontdoen van klemmende waarden en religieuze dogmatische opvatting weliswaar een bevrijding oplevert, maar tegelijkertijd de afgrond van het nihilisme opent. Het nihilisme laat zich beschrijven als een verlies van waarden, moraal en samenhang. Wie nog ergens in zegt te geloven; God, de menselijke goedheid, of de toekomst, wordt maar al te gauw afgedaan als naïef. Weldenkende mensen, de redelijke mensen van de Verlichting, zijn 'dapper' en durven kritiek te hebben en alles in twijfel te trekken.

In de 80iger jaren schrijft Sloterdijk zijn 'Kritiek van de cynische rede' waarin het probleem dat voortkomt uit al deze kritiek wordt blootgelegd; wie niet kan leven met de twijfel wordt cynisch. Maar dan wordt ook duidelijk dat er dus blijkbaar een vorm van cynisme bestaat die geen dappere kritiek (meer) is en die niet bijdraagt aan het kritische bewustzijn, maar haar juist onderuithaalt. Sloterdijk stelt dat we behoefte hebben aan een verschil tussen het

cynisme waarvan de kritiek geen perspectief biedt en het kynisme dat juist de toekomst wenst vorm te geven vanuit kritiek.

In deze lezing willen we laten zien wat nihilisme is, voor Nietzsche én in onze tijd. We leggen een relatie tussen nihilisme en cynisme en beschrijven o.a. aan de hand van Sloterdijk hoe we het nihilisme niet moeten willen ontlopen, maar het juist in de ogen moeten kijken zodat we het om kunnen vormen naar kynisme.

12. Kosmopolitisme, leven in tijden van verandering

Iedereen zoekt een wereld waarin hij of zij erkenning en geborgenheid kan ervaren.

Vandaag de dag zoeken veel mensen een antwoord op de vraag hoe om te gaan met de grote verandering waarin we ons bevinden. Ooit leek er een duidelijk scheiding tussen de conservatieven en de progressieven, tussen links en rechts, maar vandaag de dag is er vooral sprake van een grote onoverzichtelijkheid. De al dan niet mislukte multiculturele samenleving, de strijd over de al dan niet aanwezige Nederlandse identiteit en de roep om waarden en normen, zonder een eenduidig antwoord op welke waarden en normen dat dan zouden moeten zijn brengen ons in verwarring. De oproep 'doe normaal' sluit aan bij het gevoel dat we allemaal een zeker mate van vertrouwdheid missen met de tijdgeest. Terwijl we deel uitmaken van de generatie die profiteert van vele omvergeworpen heilige huisjes uit het verleden we zijn de spruitjeslucht en de hokjesgeest voorbij, maar toch hebben we een gevoel van nostalgie naar de tijd waarin sinterklaas een onschuldig kinderfeest was en we niet voortdurend geconfronteerd werden met weer een nieuwe app of apparaat dat we moeten leren bedienen.

Kwame Appiah biedt als filosoof vanuit zijn eigen achtergrond, Brits en Ghanees, handvatten om met de problemen van deze tijd om te gaan.